

**ПАРАДОКСАЛЬНІСТЬ МИСЛЕННЯ ПЕРСОНАЖІВ
ДРАМАТИЧНОЇ ПОЕМИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ „ОРГІЯ”
ТА РОМАНУ В. ВИННИЧЕНКА „ХОЧУ!”**

На матеріалі двох парадоксальних протиріч ставляться і розв'язуються проблеми парадоксального мислення персонажів драматичної поеми Лесі Українки „Оргія” та роману В. Винниченка „Хочу!”

Ключові слова: мислення, парадоксальність, парадоксальне протиріччя, парадоксальне мислення.

Парадоксальність мислення Володимира Винниченка давно вже стала об'єктом серйозних досліджень [3; 5; 7–9; 10; 11], а спадок Лесі Українки в цьому плані залишається поза увагою літературознавців.

У цій статті здійснено спробу дослідити спільне та відмінне в особливостях парадоксального мислення В. Винниченка в романі „Хочу!” і в драматичній поемі Лесі Українки „Оргія” і таким чином „підключити” творчий спадок поетеси до вивчення його в плані парадоксальності мислення.

Саму Лесю Українку і більшість героїв її творів прийнято розглядати як натури й характери цілісні й значною мірою монолітні. Безумовно, так воно і є. І все ж мислення й діяння героїв найскладніших творів цієї авторки (зокрема, й драматичної поеми „Оргія”) далеко не завжди одно- чи прямолінійні.

Так, у свідомості Антея не раз постають виразні парадоксальні протиріччя. А найпомітніше з них проходить через увесь твір: за умови поглинання римлянами еллінської культури учні талановитого грецького співця і вчителя Антея стали переходити римської школи Мецената-завойовника; один із них (Хілон) так умотивовує це рішення: „...Ти в громаді не займаєш місця, належного твоєму талану” [12, 371].

Усе це породило в мисленні Антея перше надгостре протиріччя, яке поглиблювалося й „парадоксалізувалося” ще кількома вчинками й словами інших учнів, а особливо натяками коханої дружини Неріси (яку він викупив з римського рабства), що й вона не проти служити Меценатові.

Спочатку Антей жбурнув зрадливому, невдячному Хілонові гроші за навчання зі словами: „Геть! Я тебе нічого не навчив! Іди з очей!” [12, 372].

А потім подумав і сказав сам собі: „Здається, я б Хілонові пробачив, якби він вчинок свій зробив для того, щоб вивести з біди ... сестру” [12, 376]. А далі драматизм і парадоксальність протиріччя в мисленні й діянні Антея почали помітно загострюватися й увиразнюватися: з одного боку, Антей сповідував ідею самобутності еллінської культури та її незалежності від римської і від самих римлян; будь-які контакти грецьких митців з римлянами називав запроданством і зрадою; наголошував на тому, що завойовані „елліни повинні жадобу слави в серці заглушити” [12, 394] (коли його запросили на оргію до Меценатові, він з погордою говорить своєму другові, який туди йде: «Того не сподівайся, щоб я пішов на оргію з тобою! Запобігай вже сам вельможних ласки, а я лишусь „без хліба і без слави”, як ти казав, та, може, не без честі» [12, 395]), а з іншого боку – на бік Мецената, окрім усіх його друзів і учнів, уже рішуче стала дружина Неріса, вона поставила своєму чоловікові умову: або піде на оргію до Мецената він сам, або – вона („Ну то рішай же зараз: чи ти, чи я” [12, 404]).

Про максимальне загострення цього, тепер уже дійсно парадоксального, протиріччя, свідчать такі слова Антея: „Ох, якби мав я силу тебе від серця одірвати геть і кинути, мов гадину отрутну, римлянам тим під ноги” [12, 404]. А після „важкого мовчання” Антей раптом говорить: „Так, я піду” [12, 404].

Дія цього парадоксального протиріччя проявилася і в мисленні сестри Антея Ефрозіни. Коли вона дізналась, що він пішов на оргію, то, „хапаючись за голову”, вигукнула: „Невже се правда?!” [12, 405].

А оскільки Антей не може визнати повну перемогу завойовників як факт і навіть як незаперечну (хоча б тимчасову) істину, і так само не може визнати вчинки учнів, друзів і дружини ні як компроміси (а тим більше – „частини” цього страшного протиріччя, що має очевидні ознаки парадоксальності), які смертельно „розпинають” свідомість митця-патріота, дух митця-героя безповоротно слабне – йому „не хоче” допомогти навіть божественна муза: „...А я без неї – мов безструнна ліра” [12, 418],– говорить Антей.

Авторка наголошує на тому, що Антей довго й боляче „роздвоюється” між двома складовими парадоксального протиріччя: то не наважується взяти украдену в греків, а тепер „Меценатові” ліру („Ох, яка важка!” [12, 423]), то „торкає струни недбало” [12, 422], то „спиняється, спускає руки і схиляє голову” [12, 423]. І лише тоді, коли він „добирав у пам’яті своїй доречних співів” [12, 424], і голос, і ліра залунали „гучно, впевнено” [12, 425], граючи Меценатові.

Антей сподівався, що своїм співом він урятує й учнів, і рідних йому людей від необхідності принизливо служити завойовникові. Але співець не зміг „отямитися з дива та урази, побачивши Нерісу на чолі танцівниць” [12, 426],– його спів виявився не тільки марним, а й повів греків служити ворогові. Антей „раптом зриває ліру ...і кидає її з розмаху в Нерісу” [12, 426]. Та і цей вчинок не вирішує протиріччя – не зупиняє танцівниць. Тоді співець приходиться до безсилового й трагічного для нього самого „не вирішення” тепер уже дійсно парадоксального протиріччя: він зі словами „Товариші, даю вам добрий приклад” [12, 427] „задавлюється струною і падає мертвий край Неріси” [12, 437].

І зміст цього парадоксального протиріччя, і безвихідний трагізм останнього вчинку героя „Оргії” багатofункціональні: по-перше, це – основа фабули (на ньому тримається одна ланка сюжету твору); по-друге, саме воно породжує й максимально напружує весь драматизм твору; по-третє, при всій неповноцінності істинності й рівнозначності обох складових цього

протиріччя воно все ж таки має й дуже виразні ознаки парадоксальності – це один зі способів мислення безкомпромісної та героїчно-жертвної і в той же час досить прямолінійної особистості, думки, слова і дії якої відображають саму суть трагізму нерозв'язаного парадоксального протиріччя, – вони підтверджують можливість і навіть неминучість трагічного фіналу життя такої людини. Сама полярність такого внутрішнього протиріччя унеможлиблює життя цієї дійової особи. В цілому дане парадоксальне протиріччя і поданий у творі шлях виходу героя з нього містить у собі основний зміст „Оргії”, сутність її безкомпромісно-трагедійного драматизму, котрий безумовно й неминуче породжує майже вибуховий емоційний ефект у читача (і особливо – глядача), навіть його захоплення, але при врахуванні далеко не трагедійної сутності будь-якого парадоксу чи будь-якої парадоксальності, слід сказати: герой умирає не від руки нездоланного ворога (як це належить героєві класичної трагедії), а скоріше від того, що завойовані еллініти кинулися дружно і зрадливо виживати, навіть не подумавши про можливі шляхи боротьби.

Подібні парадоксальні протиріччя наявні і в мисленні основного персонажа роману В. Винниченка „Хочу!” Андрія Халепи.

Цей роман деякі дослідники вважають за своєрідну „відповідь” на проблематику, порушену Лесею Українкою в „Оргії” [2; 10].

Так, перше парадоксальне протиріччя мислення і діяння поета Андрія Халепи полягає в наявності боротьби в його свідомості двох начал: інстинкту вічної боротьби за виживання „по-ніцшеанськи” і постійно присутніх роздумів про марність життя.

Умови для виникнення такої ситуації створює безглузде божемне існування тодішнього українського майже маргіналізованого інтелігента, яке вело його до туману декадансу й абсурдизму: „Я не можу уявити собі нічого в життю, чого б я хотів. Багатство? Влада? Слава? Краса? Кохання? Нудне все це

до омерзіння, не нове, не піднімає, не вабить” [1, 23]; „мушу померти, бо не можу жити... нудно жити” [1, 23],– говорить сам Халепа ще на початку твору. Більше того, він уже тоді готовий іти „по шляху зверження богів” [1, 24].

Однак „інстинкт життя”, ця „велика, свята сила..., що примушує тисячі мікробів... тікати від речовини, погрозової для їхнього життя, й тягнутися до речовини корисної” [1, 24], примушує Халепа витягти з кишені револьвера [1, 35] й спробувати поборотися за свою „честь” і своє „брудне кохання”. Халепа – не Антей, у нього немає ні високої цілі, ні впевненості в собі, а тому його „рука не слухалась і тремтіла... на лобі почувалася холодна вогкість поту, серце... здіймалося до самого горла... хотілось страшно зойкнути й забігти безвісті” [1, 36].

Саме в цьому руслі і саме в такому дусі думає й діє цей напівбульварний (бо майже всі основні колізії цього персонажа зароджуються як не в ресторані, то на вулиці) поет. При цьому в критичних моментах Халепа, який діє здебільшого „гарячково” і „напівбожевільно” [1, 36], роздвоєно і „дивлячись перед себе скляними, застиглими очима” [1, 36], так ні разу і не наважився ні вистрелити, ні сказати щось рішуче – його „палець був цілком безсилий, наче з вати” [1, 36] (він лише випадково зміг поранити себе), а язик його обов’язково пересихав і костенів саме тоді, коли хотілося сказати щось рішуче й вирішальне, тобто тоді, коли Халепі потрібно було обрати одну з майже абсолютних істин протиріччя або пошукати між ними гармонію чи хоча б тимчасовий компроміс. Халепа побував на краю життя (після невдалого самогубства) – над його свідомістю мимоволі взяв гору той самий „інстинкт життя” („хотілося жити, жити за всяку ціну... жити, жити” [1, 50]), але „штучна” істина („життя – безглуздя” [1, 55]) не покинула цього безвільного песиміста. Та розв’язка цього протиріччя наближалася неминуче: сусід, який доглядав за Халепою і слухав його безвільно-декадентську „філософію”, приніс йому револьвер і запропонував застрелитись удруге – Халепа „не зміг” його навіть „в руки взяти” [1, 56]. Дивлячись на все це, сусіда, „злорадно всміхнувшись” [1, 56],

---

остаточно викрив безвілля і безглуздя замаху людини на своє життя: „Не хочеться! А чому ж так? Коли безглуздя, то навіщо ж свідомо тягнуть його? Сором, добродію!” [1, 56].

Після цього в Халепи з’явився новий сенс життя – він захотів стати справжнім українцем, а не „поетом, що служить сильній культурі” [1, 61], і віднині жити, приносячи „користь” своїй нації. Така визначеність і благородність цього нового сенсу життя і творчості Халепи стало формувати і нові життєві цінності та позиції: „Який самотній і мізерний я був раніше й яке повне моє життя тепер... Хутко-хутко я піду шляхом своїх ниток” [1, 134].

Але досить легко „націоналізований” поет так прив’язується до такої ж, як і сам, жінки – Лідії Баранової, що слабенька „внутрішня сила українця” дуже швидко ниціє перед „інстинктом самця”,– при зустрічі з бажаною йому „хотілося дати собі волю, кинутись до неї й жадно, брутально, з ревом захвату і злості цілувати...” [1, 110]. А коли ж Ліда ще й спробувала звабити його, то він одразу ж піддається їй, „обхоплюючи її й жадно, рвучко притягуючи до себе” [1, 112]. Але тут щось відштовхує Халепу від неї: „Я вас прошу піти собі. Чуєте?” [1, 112].

Розвиток цього протиріччя відбувається фактично упродовж усього твору, що й зумовлює більшість інтригуючих сюжетних поворотів: то Халепа жити без неї не може, то свідомо й радісно втрачає з нею усі зв’язки, й вітає самого себе з перемогою над такою прив’язаністю: „...Я весь співаю, всією істотою своєю” [1, 130]; то знову рветься до неї і довго пише їй листи, а потім заявляє, що „вона йому чужа й байдужа” [1, 222], врешті-решт іде до неї у гості, „щоб показати собі і їй, що він не вбачає у цій ніякої небезпеки” [1, 222], а прийшовши до Лідії, ловить себе на тому, що йому „хотілось піти геть, швидше піти... І хотілось зостатися, щоб не лишалось і тіні сумніву...” [1, 236]. Але Халепа тут же „дозволяє” Лідії звабити себе, щоб наступного ранку знову розірвати з нею стосунки: „І ніколи більш не смій до мене чіплятись! Чуєш?! Чуєш ти?!” [1, 257]. А під впливом

стосунків з двома іншими жінками – Оксаною та Ніною – його дикий і нерозбірливий потяг до Ліди увійшов у нове, майже парадоксальне протиріччя: поетові потрібна жінка взагалі чи саме жінка „естетична”?

„Безкінечне” парадоксальне протиріччя стосунків з Лідодо вирішила несподівано для обох коханців війна – Халепа забрала до війська.

Функції цього парадоксального протиріччя дещо інші, ніж попереднього: воно не тільки демонструє, як непросто і небезпечно людині кидати виклик незаперечним інстинктам і протиставляти їм суспільні принципи і регламентації, – не знайшовши гармонійного їх поєднання, людина втрачає не лише своє особистісне „Я”, а й будь-які ознаки людяності та духовності: „...Я знаю: я слабодухий” [1, 134], – признається Халепа сам собі. Саме тому він став відчувати, як „тоскна огида до себе холодними поривами проходила по тілі” [1, 258].

Мабуть, саме тому головний персонаж роману В. Винниченка і одержав прізвисько Халепа: на фоні надпотужних і надгострих, дійсно парадоксальних протиріч епохи кількох революцій цей дріб’язково честолюбивий і досить приземлений „митець” справді виглядає не чим іншим як „бездуховною халепою”.

Як бачимо, обидва головні персонажі розглянутих творів Лесі Українки і Володимира Винниченка поставлені в складні умови і ситуації, вони справді вирішують надскладні, здебільшого парадоксальні протиріччя. І в цьому відчувається їхня схожість, але не більше: головні відмінності парадоксальності мислення й діяння Антея – у надгострому, навіть трагедійному драматизмі розв’язки головного протиріччя від подібного способу мислення і діяння.

Ні масштаби мислення й діяння Антея і Халепа, ні шляхи вирішення протиріч не співмірні: Антей ставить і розв’язує проблеми, істини й цінності загальнонародні й міжнародні, а Халепа – егоцентрично-особистісні. А тому Антей – герой, а головний персонаж роману „Хочу!” – справжня „халепа”.

Література

1. Винниченко В. Хочу! // Винниченко В. Твори / Укл. Т. Черкаський.– Т. XX.– К.: РУХ, 1928.– 306 с.
2. Горбань А. Роман В. Винниченка „Хочу!“ у дзеркалі „псевдо-любовних“ колізій // Слово і час.– 2004.– № 2.– С. 13–19.
3. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискусія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпритація.– Л., 1997.– 297 с.
4. Домбрович Л. Текстуальні і паратекстуальні виміри художнього нарративу в творчості В. Винниченка періоду „двох революцій“ // Наук. зап. Серія: Літературознавство.– Т.: ТНПУ, 2004.– Вип. XV.– С. 80–101.
5. Жулинський М. Драматичні парадокси долі, або Хто такий В. Винниченко: До 110-річчя від дня народження // Укр. театр.– 1990.– № 1.– С. 22–23.
6. Ковалик М. Образи модерних жінок в драматургії Лесі Українки та Володимира Винниченка // Леся Українка і сучасність: Зб. наук. пр.– Т. 3.– Луцьк: Волин. обл. друк., 2005.– С. 189–203.
7. Крутикова Н. Романи В. Винниченка (1911–1916) в руском літературном контексте // Крутикова Н. Дослідження і статті різних років.– К.: Стило, 2003.– С. 393–538.
8. Мороз Л. „Сто рівноцінних правд“. Парадокси драматургії В. Винниченка.– К., 1994.– 208 с.
9. Панченко В. Будинок з химерами. Творчість Володимира Винниченка 1900–1920 рр. у європейському літературному контексті.– Кіровоград, 1998.– 272 с.
10. Панченко В. Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості.– К.: Твім інтер.– 2004.– 287 с.
11. Сиваченко Г. Експатріанський „метароман“ Володимира Винниченка: текст і контекст.– К.: Альтернативи, 2003.– 280 с.
12. Українка Леся. Оргія: Драматична поема // Українка Леся. Твори: В 4 т.– Т. 3.– К.: Дніпро, 1982.– С. 365–428.

Gladyr Y. Paradoxically Thinking of the Characters of Dramatic Poem of Lesya Ukrainka's „Orgy” and Novels by V. Vynnychenko „I Want!”

In the article on material of two paradoxical contradictions the problems of paradoxical thinking of the characters of these works are defined and solved.

Творчість Лесі Українки в контексті національної літератури

Key words: thinking, paradoxicality, paradoxical contradiction, paradoxical thinking.